

Hadis Tasnifinin Altın Çağında
HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ
ve Hadis Kaynaklarına Etkisi

Serdar Demirel

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**Hadis Tasnifinin Altın Çağında
Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi**

Serdar Demirel

Editör Savaş C. Tali
ISBN 978-625-7249-18-8
1. Baskı 2021 / İstanbul

İHÜ Yayınları 33
**Hadis Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi** 1

Genel Yayın Yönetmeni Savaş C. Tali
Yayın Yönetmeni Halil İbrahim Binici
Son Okuma İHÜ Yayınları
Kapak İHÜ Yayınları
Mizanpaj İHÜ Yayınları

Baskı&Cilt Yılmaz Matbaacılık
Sertifika No: 49749

Demirel, Serdar

Hadis tasnifinin altın çağında : Halku'l-Kur'an meselesi ve hadis kaynaklarına etkisi / Serdar Demirel ; editör Savaş Cihangir Tali. -- 1. bs. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.

192 s. ; 20 sm.

ISBN 978-625-7249-18-8

1. Hadis _ Tefsir. 2. Hadis _ Eleştiri, yorum vb. 3. Hadis otoriteleri _ Metodoloji. 4. Hadis ilmi ve usulü

BP 136.6

297.12404

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesi'ne aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları bir İbn Haldun Üniversitesi departmanıdır.

Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul
yayinevi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

Serdar Demirel, (Prof. Dr.):

1995 yılında Pakistan Uluslararası İslam Üniversitesi Usuluddin Fakültesi'nden mezun oldu. 1999 yılında aynı üniversitenin Tefsir ve Hadis bölümünde yüksek lisansını yaptı. 2005 yılında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin Kur'an ve Hadis bölümünde doktorasını tamamladı. Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak uluslararası bilimsel dergilerde birçok makalesi ve kitapları yayımlandı.

2006-2013 yılları arasında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde hocalık yaptı. 2013 yılında Türkiye'ye dönen Demirel 2017 yılına kadar Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 2017 yılından beri de İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13

Birinci Bölüm Halku'l-Kur'ân Meselesine Genel Bir Bakış

Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Mihne	19
Tarihi Arka Plan	20
Halk'ul-Kur'ân Meselesini Doğuran Kültürel Ortam ve Fikrin Öncüleri	23
Halk'ul-Kur'ân Meselesini Doğuran Gelişmeler ve Kültürel Ortam	23
Halk'ul-Kur'ân Meselesini Başlatanlar	29
Abbâsi Halifelerinin Mihne Siyasetinin Sebepleri	44
Mihne Başarılı Olsaydı Sonuçları Neler Olabilirdi?	53
Mihne'den Etkilenen Kesimler	54
Mihne Nasıl Sonuçlandı?	56

İkinci Bölüm Mihne Döneminde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis

Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis İhtilaflarını Derinleştiren Mesele: Halku'l-Kur'ân	59
Ehl-i Hadis ve Ehl-i re'y Tanımlarındaki Muğlak Alan	60
Ehl-i Hadis	62
Ehl-i Re'y	64
Ehl-i Hadis ve Ehl-i-Re'yi Sınıflandırma	66
Toplumu Bir Bölen Unsur Olarak Kur'ân Mahlûktur Doktrini	71
Kur'ân Mahlûktur İnancını Savunanların Muhaliflerine Karşı Sert Tutumları	71
Takıyye Yapmaya Mecbur Bırakılan Âlimler	75
Mihne Siyasetinin Bizanslılarla Yapılan Esir Mübadelesine Etkisi	77

Mihne Sürecinde İlim Halkaları	79
“Kur’ân Kadîmdir” Diyen Ehl-i Hadisin Muhalliflerine Karşı Tutumu	80
Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis Mücadelesinde Meşruiyetin Önemli Göstergesi Olarak Cenaze Namazlarına Katılım Oranları	84
Mâlik b. Enes’in Duruşunun Benimsenmesi Mihne Faciasını Önleyebilirdi	87

Üçüncü Bölüm
Hadis Tasnifinin Altın Çağında
Halku’l-Kur’ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi

Ehl-i Bid’at Râviler	98
Bid’atın Tanımı ve Halku’l-Kur’ân	99
Hadis Rivayetinde Ehl-i Bid’at Râvilerin Hükümü	103
Halku’l-Kur’ân Tartışmalarında İsmi Geçen Âlimlerin Rivayetlerinin Hükümü	105
“Kur’ân Kadîmdir Ancak İnsanların Elindeki Mushaf Yaratılmıştır” Diyenler	105
“Kur’ân Kadîmdir” Demekle Beraber Yaratıldığını İddia Edenlere Tavır Almayanlar	107
İkrah Altında “Kur’ân Yaratılmıştır” Diyen Âlimlerin Rivayetleri	111
Halku’l-Kur’ân Meselesinde Tevakkuf Edenlerin (Vâkıfiyye) Rivayetleri	121
“Kur’ân Kadîmdir, İnsanların Fiilleri İse Yaratılmıştır” Diyen Âlimlerin Rivayetleri	129
Halku’l-Kur’ân Sorgulamasında Taviz Vermeden “Kur’ân Kadîmdir” Diyenlerin Rivayetleri	134
Ahmed b. Hanbel’in Mihne Sürecinde Kendisinden Farklı Duruş Sergileyen Muhaddisleri Cerh Etmesi	137
Hadis Tasnif Dönemi	142
Halku’l-Kur’ân Meselesinin Hadis Kaynaklarının Muhtevasına Tesiri	146
Rü’yetullah Meselesinin Hadis Kaynaklarının Muhtevasına Yansıması	152
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	169
DİZİN	177

*İlim talebiyle çıktığım yolda
üzerimde emeği olanlara..*

ÖNSÖZ

2017 yılından beri İbn Haldun Üniversitesi'nin Süleymaniye Yerleşkesi'ndeki tarihi Darulhadis binasında, çağımızın önemli muhaddisi Muhammed Avvame Hoca'yla kendisinin tahkikini yaptığı İmam Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* isimli kitabını, çok değerli müzakere- lere imkân tanıyan bir ortamda, Türkiye ve ülke dışından seçkin akademis- yen ve ilim adamlarının katılımıyla okumaktayız.

Avvame Hoca bu çalışmasında, kitabın metninin orijinalini tespit ça- bası içinde olduğu kadar metnin kendisini, ihtiva ettiği konuları, müellifin yaptığı alıntıları da kaynaklarından göstermekte ve gerektiği yerde çok fay- dalı bilgiler vererek karşılaştırmalar yapmaktadır. Kitabın 4. cildinin ana ko- nusu olan “Rivayeti Kabul Edilenlerin Vasıfları” bölümünü mütalaa ederken “Halku'l-Kur'ân” meselesinin rivayetin kabulüne tesiri ve bunun hadis saha- sına yansımaları yönünü ele alan çalışmalara ihtiyaç olduğunu fark ettim.

Başlangıçta halku'l-Kur'ân ile alakalı bir kitap yazma niyetim yoktu. Mezheplerin teşekkül döneminde ve özellikle hadis tasnifinin altın çağın- da meydana gelen Mihne olaylarını, o dönem yaşananların âlimler arasın- da meydana getirdiği ihtilafları genel hatlarıyla biliyordum. Üniversitede okuttuğum hadis tarihi ve hadis edebiyatı dersleri vesilesiyle kısmî okuma- larım da vardı. Ancak zihnimde meseleye dair cevaplandırılması gereken bazı soru işaretleri oluşmuştu. Bu sorulara o dönemin gerçeklikleri içinden cevaplar aramaya karar verdim.

Önce bu çalışmanın ilk bölümüne de aldığım mukaddime niteliğin- de küçük bir makale çalışması yaptım.¹ Ancak burada duramayacağımı gör- düm. Bu esnada Kovid-19 salgını sebebiyle üniversitelerin uzaktan eğiti- me başlaması, daha fazla okuma fırsatı yakalamama ve yoğun bir çalışma

1 Serdar Demirel, “Erken Dönemde Zihinsel Dönüşüm Bağlamında Halku'l-Kur'ân Meselesi”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 5/2 (2020): 119-136.

temposu içine girmeme vesile oldu. Süreç içinde konuyla ilgili ulaşabildiğim daha önce yapılmış siyaset, kelâm, mezhepler tarihi ve hadis gibi farklı sahaların perspektifinden ele alınmış Arapça, Türkçe ve İngilizce çalışmaları okudum.

Bunların bir kısmında müelliflerin olaylara karışan düşünce ekolleri ve dönemin önemli âlim ve siyasetleri hakkındaki görüşlerini, önyargılı bir biçimde ifade etmiş oldukları hissine kapıldım. Çalışmalarda meseleye dair önemli bazı verilerin görmezden gelinmiş olunduğunu ve müelliflerin aslında kendilerine yakın gördükleri yahut ait hissettikleri tarafın haklılığını göstermek üzere uygun malzeme seçtiklerini tespit ettim.

Dolayısıyla günümüzde bu meselenin Postmodern çağın zeminsizliğine sırtını dayayan çalışmalarda hayli kullanışlı olduğu anlaşılmaktadır. Kimi birbirine muhalif bazı kesimler fikri konularda halku'l-Kur'an meselesini muhatabını yıpratmak amacıyla kullanırken kimileri de bu konuyu, tarihselci yöntemin kaldırıcı kılmaya ve bu ihtilafların sunduğu imkânla İslâmî öğretileri yapıbozuma uğratmaya çalışmaktadır.

Kanaatimize göre ideolojik hadisçilik ne kadar yanlışsa ideolojik re'ycilik de o kadar yanlıştır. Nitekim bize ait meselelerin daha serinkanlı incelenip teenniyle değerlendirilmesi gerekmektedir. Meselenin meydana geldiği dönemdeki siyasi, kültürel, teolojik vb. arka planı derinlemesine incelemeyen kişinin kendisini bağlı hissettiği ekolün subjektif değerlendirmelerini esas alarak okumalar yapması, kendisini hem hakikatten uzaklaştıracak hem de o dönemin yapılan hatalarını bugün tekrarlama tuzağına düşürecektir.

Kuşkusuz halku'l-Kur'an meselesine dair değerli çalışmalar mevcuttur. Ancak hadis sahasına taalluk eden ve bu ihtilafların gerek ricâl kitaplarına gerekse hadis kaynaklarının muhtevasına etkisini ele alan çalışmalar ya çok özettir ya da meseleyi yüzeysel ele almaktadır.

Biz kaleme aldığımız bu kitapta kimseyi bir şeylere ikna etmeye çalışmadık. Konuyu araştırdık, araştırdığımız meseleye içeriden bakmaya çalıştık. Yapmaya çalıştığımız şey, gördüklerimizi gösterme gayretidir.

Kitabı okuma lütfunda bulunup kıymetli görüşleriyle katkı sunan Dr. Muhammet Beyler ve Öğr. Gör. Esra Fahriye Poyraz Hanıma teşekkürü bir borç bilmekteyim.

“Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi” ismini koyduğumuz bu mütevazı çalışma olayın meydana geldiği dönemi anlamaya, bazı soru işaretlerine cevap bulmaya ve yapılacak yeni çalışmalara bir katkı sunarsa biz kendimizi amacımıza ulaşmış sayacağız.

Serdar DEMİREL

7 Mart 2021 / İstanbul

GİRİŞ

Müslüman tarihi siyasî, askerî, iktisadî, kültürel ve ilmî başarıları bünyesinde barındırdığı kadar inşa edilen medeniyet havzalarında teolojik ihtilafları, siyasî çekişmeleri, iktisadî iniş ve çıkışları da ihtiva eden zengin bir tecrübeye sahiptir. Bu bağlamda Müslümanların tarihini etkileyen siyasî ve dinî içerikli önemli tecrübelerden birisi de “*halku'l-Kur'ân*” meselesidir.

VII. Abbâsî halifesi Me'mûn'un 218/833 tarihinde resmi olarak başlattığı ve X. Abbâsî halifesi Mütevekkil'in 234/848 yılında resmi olarak son verdiği Mihne siyasetinin özünde bu mesele vardır.

Mihne kelime olarak; “imtihan etmek ve sorguya çekmek” gibi manalara gelmektedir. Mu'tezile'nin ileriye sürdüğü “Kur'ân mahlûktur” doktrininin esasında Kur'ân'ın mana ve lafız itibarıyla Allah tarafından yaratıldığı iddiası vardı. Mihne, âlimlerin bu doktrin karşısındaki tutumlarını belirlemek için yapılan sorgulamaları ve bu zeminde yaşanan olayları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Abbâsîlerin parlak döneminde meydana gelen bu hadise devlet ve toplum ilişkisini ve bilahare mezhepler arası ihtilafları derinleştirmiştir.

Bu siyaset, muhalifleri, Allah'ı (c.c) teşbih ve tecsimden tenzih etme iddiasıyla Kur'ân'ın yaratıldığı inancını devlet otoritesini kullanarak kabul etmeye zorlamayı öngörmekteydi. Devlet doktrini kılınan ve bu düşünceleri kabul etmeyenlere her türlü baskı ve zulmün reva görüldüğü katı ideolojik bu dönemde yaşananlar toplumu ve özellikle de İslâmî literatürü etkilemiştir.

Halku'l-Kur'ân düşüncesinin uç vermeye başladığı ilk yıllarda bunun gelecekte Müslüman toplumu derinden bölecek potansiyele sahip bir mesele olacağını kimse bilemezdi. Bugün hâlâ bu mesele akademik ortamlarda tartışılıp hakkında ilmî çalışmalar yapılıyorsa bu Mihne siyasetinin meydana getirdiği sonuçlarla izah edilebilir. Buna Kur'ân'ın yaratıldığı fikrinin

İslâm düşüncesinin yapıbozuma tabi tutulması ve çağdaş dünyanın hâkim paradigmasına uygun olarak yeniden inşasına zemin teşkil etme potansiyelini de ekleyebiliriz.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Mihne olaylarının tarihi arka planını, sebeplerini ve meydana getirdiği sonuçları inceledik. Bu bölümde meselenin nasıl başladığını ve ilk iddia sahiplerinin kimler olduğunu araştırdık. Ayrıca toplumu bir bölen unsur olarak “halku’l-Kur’ân” fikrinin erken dönemde Müslüman toplumunda yaşanan zihinsel dönüşümle irtibatını da ele aldık.

Sahâbe devri sonrası teşekkül etmeye başlayan mezhepler zamanla Ehl-i re’y ve Ehl-i hadis olarak iki ana akımın etrafında yapılanmaya başlamışlardır. Her akım kendi içinde farklı eğilimleri, birbirini iten ve çeken karakteriyle barındırmıştır. Bunlar arasındaki nassları anlama ve meselelere tatbik etmedeki metod farklılıkları ciddi ihtilaflara da sebep olmuştur. Bu ihtilaflar genelde fûrûda olsa da itikadî konularda da yaşanmıştır. Özellikle de itikadî meselelerdeki ihtilaflar Müslümanları bölmüş, zaman zaman beraber yaşama iradelerini zayıflatmıştır.

Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı meselesi ise bu iki ekol arasında ihtilaflara yol açan en çetrefilli, ilmî ve toplumsal yansımaları en şiddetli olanların başında gelmiştir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde kısmen kapalı olan Ehl-i re’y ve Ehl-i hadis kavramlarının anlam çerçevesini tespit etmeye ve halku’l-Kur’ân konusunun bu iki ekol müntesiplerini hangi derinlikte bir bölen rolü üstlendiğini incelemeye çalıştık.

Mihne dönemi ve sonrasında halku’l-Kur’ân meselesine yaklaşım farklılıkları Ehl-i hadis ve Ehl-i re’y ekolleri arasında yaşansa da Ehl-i hadis ulemasının kendi içinde de ihtilaflara sebep olmuştur. Bu iç ihtilaflar İslâm’da Kur’ân-ı Kerim’den sonra ikinci bağlayıcı kaynağı teşkil eden Sünnet’le de yakinen alakalıdır. Çünkü bu olaylar hadis kaynaklarının tasnifinin altın çağına denk gelmektedir. Mihne olaylarında meselenin tarafı olmuş âlimlerin önemli bölümü hadis semasının yıldız isimleridir. Bunların rivayet ettikleri hadisler, telif ettikleri kitaplar, râviler hakkında verdikleri hükümler ve râvi biyografilerini inceledikleri kitaplar o dönemde yaşananlardan etkilendiği için meseleyi o dönemde önemli kıldığı kadar bugün de kalmaktadır.

Çalışmanın son bölümünü teşkil eden üçüncü bölümde ise bu mesele-
nin gerek ricâl kaynaklarına gerekse hadis kaynaklarının tasnifine yansımalarını inceledik. Her bölümün sonunda da ele aldığımız konuların değerlendirmelerini yaptık.

Bu çalışmada Mihne sürecine ve sonrasında yaşananlara ışık tutmayı, meydana gelenleri dönemin kendi koşulları içerisinde anakronizme düşmeden anlamlandırmayı ve hadis sahasına tesirini incelemeyi hedefledik.